



Horyzonty Polityki
2014, Vol. 5, N° 12

TOMASZ GRABOWSKI

Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Politologii
e-mail: t.w.grabowski@gmail.com

Terroryzm północnokaukaski: źródła zjawiska

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza źródeł terroryzmu występującego na Północnym Kaukazie po zakończeniu II wojny czeczeńskiej. Postawionym celem badawczym jest odpowiedź na pytania o przyczyny występowania terroryzmu na Kaukazie Północnym, a także próba oceny, które z nich mają znaczenie rozstrzygające oraz najlepiej wyjaśniają omawiane zjawisko.

Aby zrealizować tak postawione zadanie, wykorzystano teorię „triady terrorystycznej motywacji”, w ramach której wyróżnia się trzy zasadnicze sfery występowania przyczyn terroryzmu: źródła ideologiczne, uwarunkowania społeczno-ekonomiczne oraz źródła psychologiczne. Omówiono więc kolejno: sytuację społeczno-gospodarczą w regionie, transformację i założenia ideologii politycznych występujących na omawianym obszarze, a także główne cechy psychologii zbiorowej narodów północnokaukaskich. Całość uzupełniono o przedstawienie wyników bardziej szczegółowych rosyjskich badań socjologicznych (głównie sondażowych) w dziedzinie terroryzmu i ekstremizmu politycznego w regionie północnokaukaskim.

Posłużenie się metodą analizy systemowej oraz metodą analogii historycznej pozwala stwierdzić, że terroryzm północnokaukaski ma głębokie podłoże systemowe, jednak zmiennej wyjaśniającej to zjawisko należy szukać w bieżącej sytuacji społecznej. Czynniki religijny ogrywa rolę drugorzędną i wtórną. Wstępowanie w szeregi organizacji terrorystycznych to w większości przypadków wybór zupełnie racjonalny, świadomy i wykalkulowany oraz będący formą społecznego protestu wobec panujących uwarunkowań ekonomiczno-społecznych. Jest to także sposób realizacji specyficznego scenariusza życiowego w warunkach, w których zablokowane są możliwości normalnego rozwoju i awansu społecznego.

SŁOWA KLUCZOWE

terroryzm, fundamentalizm, ekstremizm, islam, Kaukaz Północny, Rosja, Emirat Kaukaski

TERRORISM IN THE NORTH CAUCASUS: REASONS FOR THE PHENOMENON

Summary

The subject of the article is an analysis of the sources of terrorism occurring in the North Caucasus after the ending of the Second Chechen War. The research objective is to answer questions about the reasons for the presence of terrorism in the North Caucasus, and also attempts to evaluate which of them have a conclusive meaning and best describes the discussed occurrence.

To undertake this task, a theory of „triad of terrorist motivation,” was used within a framework which distinguished three basic spheres for the reasons of terrorism’s occurrence: ideological sources, social-economic conditioning and psychological sources. The following are described: the socio-economic situation in the region, the transformation and foundations of the political ideologies occurring within the discussed area, and also the main features of the collective psychology of North Caucasus nations. This is also supplemented with the results of more detailed Russian sociological research (mainly exploratory) in the field of terrorism and political extremism in the North Caucasus Region.

Using the methods of systems analysis and historical analogy permits us to state that North Caucasus terrorism has a deep system basis; however, the variable explaining this occurrence should be located within the current social situation. The religious factor plays a secondary but recurring role. Joining a terrorist organization is mainly a rational, conscious and calculated choice, and it is a form of social protest against social-economic conditioning. It is also a way to realize a specific life scenario in conditions which block

the normal ways of social development and promotion of a large part of the young generation of inhabitants of the North Caucasus republics.

KEYWORDS

terrorism, fundamentalism, extremism, Islam, North Caucasus, Russia, Caucasian Emirate.

WSTĘP

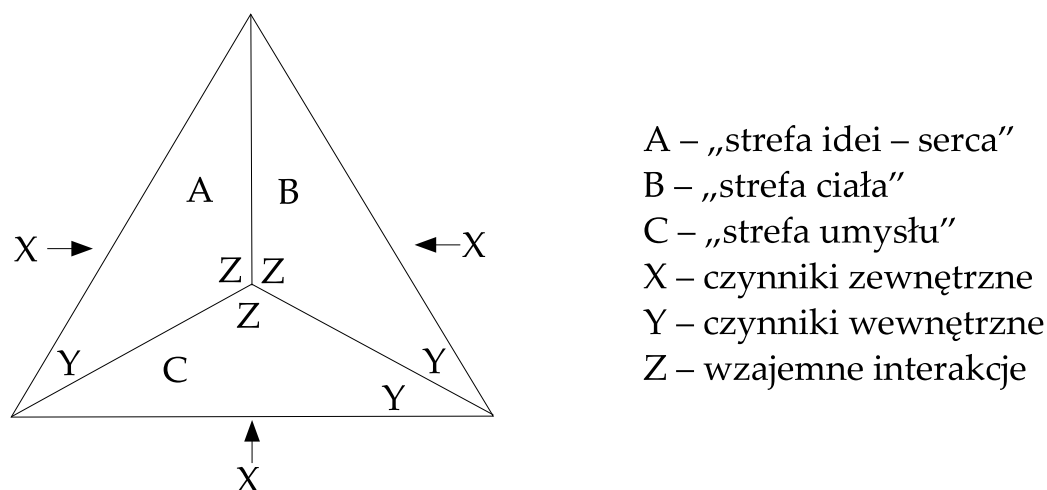
Na Kaukazie Północnym corocznie ginie około 700-750 osób. Rozmiary tego konfliktu pozwalają mówić o wojnie domowej [Górecki 2014, s. 5], a intensywność walk i poziom zagrożenia nie spada mimo energicznej polityki anty- i kontrterrorystycznej Rosji w regionie. Jednocześnie Rosja jest jednym z głównych celów światowego terroryzmu. Jak wskazują analitycy International Crisis Group [2012, s. 1], w samej Moskwie od 1996 roku przeprowadzono 26 dużych ataków terrorystycznych, których ofiarami padło 1561 osób: 627 zginęło, a 934 zostało rannych.

Celem opracowania jest kompleksowa i możliwie wszechstronna analiza zjawiska terroryzmu islamskiego na Kaukazie Północnym po 2002 roku (umowna data zakończenia II wojny czeczeńskiej). Główny problem badawczy to odpowiedź na pytanie o źródła występowania terroryzmu w omawianym regionie.

1. „TRIADA TERRORYSTYCZNEJ MOTYWACJI”

Problematyka źródeł terroryzmu i fundamentalizmu religijnego od dawna znajduje się w polu zainteresowań badaczy zajmujących się przemocą polityczną. Sebastian Wojciechowski [2011a, s. 115-191], autor jednego z najnowszych polskich opracowań z zakresu przyczyn występowania terroryzmu, zaproponował koncepcję tak zwanej „triady terrorystycznej motywacji” (zob. diagram 1), w której skład wchodzi: źródła ideologiczne („sfera serca”), źródła społeczno-ekonomiczne („sfera ciała”), źródła psychologiczne („sfera umysłu”). Podział ten wydaje się trafny i przejrzysty, warto więc zastosować go do analizy źródeł terroryzmu północnokaukaskiego.

Diagram 1. Triada terrorystycznej motywacji



Źródło: [Wojciechowski 2011b, s. 74].

Opis sytuacji na Kaukazie Północnym w „sferze ciała”, czyli w obszarze społeczno-ekonomicznym, rozpocząć należy od podkreślenia znaczenia zachodzących tu procesów demograficznych. W drugiej połowie XX wieku na Kaukazie Północnym nastąpił wyraźny wzrost demograficzny, który wywołał rywalizację o różne zasoby. Groźne konsekwencje przyniosła druga faza tak zwanego przejścia demograficznego, w którym zbiegła się wysoka intensywność urodzeń i niska intensywność umieralności. Kolejne konflikty społeczne spowodowane zostały różnego typu migracjami: z gór w doliny, ze wsi do miast oraz z Kaukazu w głąb Rosji (i często z powrotem). W ich wyniku ukształtowała się grupa młodych migrantów miejskich pierwszego pokolenia, dla której typowe jest połączenie zawyżonych oczekiwań życiowych z zachwianym systemem wartości [Grabowski 2014; Starodubrowska i Sokolov 2013].

Niezwykle istotny wpływ na bezpieczeństwo Kaukazu Północnego ma niski poziom rozwoju gospodarczego. Złożyły się na to: degradacja dużych przedsiębiorstw i infrastruktury gospodarczej, deficyt inwestycji, wysoki poziom bezrobocia. Według nieoficjalnych danych, od 70 do 80% ludzi w wieku do 30 lat w ogóle nie ma stałego zajęcia. Bezrobocie wśród młodzieży potęguje napięcia społeczne, pogłębia kryminalizację życia w regionie oraz daje grupom ekstremistycznym szersze możliwości oddziaływania na młodych ludzi [Az'kova 2012, s. 46].

Charakterystyczna jest wzrastająca militaryzacja regionu, a także zorganizowana przestępczość i takie jej przejawy jak korupcja, przemyt, handel narkotykami i nielegalny handel bronią. Przestępcze formy aktywności gospodarczej weszły w symbiozę z lokalnymi organami władzy, co skutecznie blokuje rozwój przedsiębiorczości. We wszystkich północnokaukaskich republikach kierownicze stanowiska w organach władzy oraz największych przedsiębiorstwach zajmują spokrewnione z sobą osoby. Klany w pełni zmonopolizowały zasoby ekonomiczne i polityczne regionu oraz żerują na dotacjach z budżetu federalnego (Kaukaz Północny należy do najbardziej dotowanych obszarów w Rosji).

W „sferze serca”, czyli w warstwie ideologicznej, separatyzm i terroryzm północnokaukaski przeszedł głęboką transformację: od terroryzmu separatystycznego motywowanego dążeniami narodowo-wyzwoleńczymi do terroryzmu religijnego będącego elementem salafickiego ruchu globalnego dżihadu.

Występując przeciw Moskwie w latach 90. XX wieku, niepodległościowy ruch czeczeński, tak jak wszystkie *okrainy* sowieckiego imperium, przeciwstawiał się władzy centralnej i kwestionował dawne formy zależności. Na tym terenie było to ówczesnym powszechnym modelem politycznego rozwoju [King 2010, s. 203]. Winę za eskalację tamtego konfliktu w dużej mierze ponosi Rosja, której politykę w stosunku do zbuntowanej prowincji rozumieć można jako przejście od poimperialnej dezintegracji do reaktywacji imperialnych dążeń [Huges 2001, s. 14].

Motorem wydarzeń była wówczas mobilizacja etniczna, która miała jednak – jak się okazało – istotne ograniczenia. Niepodległa *de facto* Czeczenia okazała się państwem dysfunkcyjnym i rozsądnikiem przestępczości. Zdaniem rosyjskich badaczy „Iczkeria” zachowywała się wobec sąsiadów tak agresywnie, że Rosja była dla nich mniejszym złem niż Czeczenia [Dumanov 2011, s. 27]. Sprawdziła się ponadto umiejętna polityka Moskwy budowania lojalnego sobie stronnictwa w czeczeńskim ruchu separatystycznym (tzw. czeczenizacja konfliktu). Spowodowało to marginalizację radykałów, którzy nowych form mobilizacji musieli szukać w islamie.

Dużą rolę odegrały wymierne korzyści z akcesu do salafickiego ruchu globalnego dżihadu. Wojciech Górecki [2014, s. 15] zauważa, że wybór kierunku islamistycznego miał nie tylko wymiar ideologiczny, ale i pragmatyczny. Zachęcał do udziału w walce przedstawiciele

sąsiednich narodów Kaukazu (wcześniej obawiających się czeczeńskiej dominacji) oraz muzułmanów z innych państw. Otwierał też dostęp do środków finansowych z państw arabskich.

Gordon Hahn [2011, s. 2-3] z Center for Strategic and International Studies podkreśla, że więzi między Czeczeńską Republiką Iczkeria a al Kaidą były powszechnie znane amerykańskim urzędnikom, analitykom i ekspertom od terroryzmu. Odtajniony raport Defense Intelligence Agency (DIA) [b.d., s. 2-5] wskazuje na osobiste zaangażowanie Osamy bin Ladena w sprawę czeczeńską i charakteryzuje Chattaba (przywódcę islamistycznego skrzydła w ruchu czeczeńskim) jako „osobistego przyjaciela” bin Ladena.

Powstały w 2007 roku w miejsce Czeczeńskiej Republiki Iczkerii Emirat Kaukaski nawiązuje do dziewiętnastowiecznego państwa teokratycznego, które zostało stworzone na tym terenie przez imama Szamila. Liderzy ruchu wprost podkreślają, że Kaukaz jest częścią *ummy* (wspólnoty wszystkich muzułmanów), a ich akcje wpisują się w światowy dżihad [Górecki 2014, s. 12]. Cytowany już Gordon H. Hahn [2012, s. 3-4] podkreśla, że ideologia Emiratu Kaukaskiego jest dokładnie taka sama jak ideologia religijna al Kaidy oraz innych ugrupowań w ramach globalnego ruchu dżihadu.

W „sferze umysłu”, czyli obszarze motywacji psychologicznych, jednym z najczęściej występujących zjawisk jest poczucie krzywdy i nienawiść, jakie w stosunku do Rosjan odczuwa większość narodów tego regionu. Wynika to z pamięci zbiorowej, która jest w wysokim stopniu warunkowana doświadczeniami historycznymi. Na Kaukazie wspomnienie o przeszłości i historycznych losach cały czas silnie oddziałuje na grupową mobilizację narodów. Wielkie poczucie traumy, do dziś silnie obecne w świadomości Czeczenów, Inguszy i Karaczajów, związane jest ze stalinowskimi deportacjami [Sokirianskaia 2007]. Syndrom zdeptanej godności i upokorzenia wynika także z rosyjskich zbrodni wojennych w dwóch konfliktach czeczeńskich [Wolska 2011].

Najnowszy okres przyniósł również głęboką pustkę światopoglądową oraz anomie wartości wśród młodego pokolenia połączoną z frustracją z powodu własnej sytuacji życiowej. Istotnym źródłem radykalizacji północnokaukaskiej młodzieży jest także konflikt pokoleniowy. Nieco paradoksalnie, młodzi ludzie, demonstrując swoje przywiązanie do islamu, starają się wyzwolić od kontroli tradycyjnego

społeczeństwa i rodziców. W ten sposób konflikt międzypokoleniowy wpisuje się w antynomię ateizm/indyferentyzm/tradycyjny islam *versus* religijność/„czysty” radykalny islam. Związek między konfliktem międzypokoleniowym a radykalizacją młodzieży był już badany w kontekście źródeł terroryzmu [Post 2005, s. 54-69]. Model stworzony dla uwarunkowań północnokaukaskich przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Współzależność między konfliktem pokoleń a radykalizacją ideologiczną

Stosunek dzieci do rodziców	Stosunek rodziców do władzy	
	Lojalny	Nielojalny
Lojalny	–	radykalizm narodowo-separatystyczny
Nielojalny	radykalizm lewacki	radykalny islam

Źródło: [Starodubrowska i Sokolov 2013, s. 216].

Bartosz Bolechów [2012, s. 114] bardzo trafnie zauważa, że „oprócz katalizujących radykalizację bodźców negatywnych, istotną rolę odgrywać mogą również bodźce pozytywne w formie oczekiwanych przez jednostkę nagród”. Lista tego typu „gratyfikacji” psychologicznych uzyskiwanych dzięki włączeniu się w działalność terrorystyczną może być bardzo długa i zawierać takie elementy jak: budowa stabilnej tożsamości, odzyskanie poczucia własnej wartości, doświadczanie poczucia solidarności międzyludzkiej, zaspokojenie potrzeby przeżywania silnych wrażeń, budowa silnych więzi z innymi, poczucie bezpieczeństwa, szczęście i oczekiwanie na nagrodę z powodu wypełnienia boskiego nakazu.

2. KTO ZOSTAJE TERRORYSTĄ NA KAUKAZIE PÓŁNOCNYM?

Znaczący wkład w zrozumienie źródeł terroryzmu północnokaukaskiego wnoszą badania terenowe prowadzone na Kaukazie przez rosyjskich socjologów. Rezultaty jednego z takich badań przedstawione zostały w książce pt. *Istoki konfliktov na Severnom Kavkaze* (Źródła

konfliktów na Północnym Kaukazie) [Starodubrovskaâ i Sokolov 2013, s. 144-149]. Polegały one na przeprowadzeniu pogłębionych wywiadów z respondentami (głównie w Dagestanie); byli nimi specjaliści od spraw ekstremizmu i przedstawiciele mieszkańców terytoriów, na których szczególnie popularne są idee ekstremistyczne. Jak wskazują uzyskane wyniki, zbrojne podziemie terrorystyczne zasadniczo składa się z pięciu grup członków.

1. Jednostki i grupy motywowane radykalnym islamem – co ciekawe stanowiące wyraźną mniejszość. Miejscowi eksperci potwierdzają, iż wśród terrorystów są „ideologiczni”, tj. ci, którzy przyłączyli się do zbrojnego podziemia z powodu swoich radykalnych przekonań religijnych, jednak w opinii respondentów stanowią oni zaledwie 2-4%.

2. Jednostki i grupy dotknięte przemocą stanowią zdaniem ekspertów dość liczną część terrorystycznego podziemia. Ich działania wynikają z funkcjonowania tak zwanego zamkniętego kręgu przemocy. Są to ludzie, którzy albo sami zostali poddani poniżeniom i prześladowaniom ze strony struktur siłowych, albo zdecydowali się na pomszczenie śmierci i cierpień swoich bliskich. Ich główną motywacją jest chęć odwetu za poniesione w czasie długotrwałego konfliktu krzywdy. Główną przyczyną występowania tej grupy terrorystów są nieadekwatne, brutalne i często zbrodnicze metody zwalczania separatyzmu i fundamentalizmu religijnego przez rosyjskie władze i struktury siłowe.

3. Jednostki i grupy motywowane względami finansowymi stanowią bardzo znaczącą część terrorystycznego podziemia na Kaukazie Północnym. W dużej mierze są to młodzi ludzie pozbawieni pracy i traktujący terroryzm jako formę zarobku. Ludzie ci nie posiadają środków finansowych, nieruchomości, są pozbawieni środków niezbędnych do założenia rodziny. Z kolei „w lesie” każdy terrorysta otrzymuje pieniądze i wyżywienie. Rosyjscy badacze zwracają uwagę, że tego rodzaju „podaż” kandydatów na bojowników w niektórych rejonach wręcz przewyższa „popyt”, co świadczy o tym, jak duże znaczenie mają czynniki społeczno-ekonomiczne wśród źródeł występowania terroryzmu na Kaukazie.

Inną grupę stanowią ludzie, którzy związali się z ugrupowaniami terrorystycznymi więzami biznesowymi i prowadzili działalność gospodarczą przy ich wsparciu, po czym nie byli w stanie

uregulować swoich zobowiązań. Często rzecz dotyczy przestępstw gospodarczych oraz kryminalnych. „Kryminał” na Kaukazie prze-malowuje się na zielony kolor – zauważają miejscowi obserwatorzy. Jeszcze jedną podgrupę stanowią osoby, dla których prowadzenie wojny jest zawodem (i jedyną nabytą umiejętnością) oraz źródłem dochodu.

4. Jednostki i grupy zmuszone przez okoliczności to specyficzny zbiór ludzi, którzy „w lesie” znaleźli się po prostu przypadkiem lub pod wpływem uwarunkowań zewnętrznych. Okoliczności te mają różnorodny charakter. Zdarzają się przypadki świadomego zmuszenia osób do wstępowania w szeregi ugrupowań ekstremistycznych (np. osoby znane ze swojej religijności lub takie, które weszły w konflikt z lokalnymi elitami).

5. Grupy przestępcze pozorujące działalność islamistów to ostatni typ ugrupowań występujących na Kaukazie. Nie są to właściwie terroryści, ale zwykli przestępcy, którzy wykorzystują ich metody. Funkcjonują jednak w tak głębokiej symbiozie z terrorystami, że trudno ich odróżnić od rzeczywistych islamistów. Celem jest ukrycie własnej działalności kryminalnej i przypisanie jej islamskim bojownikom. Jednym ze sposobów tego typu działań jest pobieranie danin z miejscowych przedsiębiorców na rzecz „państwa islamskiego”. Jak stwierdził jeden z ekspertów-respondentów w czasie badań terenowych, takie praktyki są powszechne od dawna, a pobierane środki zaledwie w połowie docierają do oddziałów islamistów. Drugą połowę zgarniają zwykli bandyci niemający nic wspólnego z islamem, zajmujący się działaniami kryminalnymi i imitujący działania islamistów [Starodubrowska i Sokolov 2013, s. 148].

Przedstawiony wyżej obraz północnokaukaskiego terroryzmu potwierdzają inne badania. Ankieta przeprowadzona wśród młodzieży w wieku do 30 lat w 12 miastach Dagestanu (w sumie 574 osób) dała podobne wyniki. W ankiecie wielokrotnego wyboru na pytanie o przyczyny przechodzenia młodych ludzi „do lasu” wskazywano na takie odpowiedzi jak: „aby walczyć o sprawiedliwość społeczną” – 4,4%; „w celu obrony prawdziwego islamu” – 7,8%; „aby zachować życie swoje i swojej rodziny” – 10,5%; „w celach bandyckich” – 16,5%; „z przypadku, ulegając namowom innych, pragnąc poczuć siłę i romantykę” – 33,1%; „w celu zarobienia pieniędzy” – 34,4% [Abdulagatov 2012, s. 113].

Okazuje się, że młodzież za główne przyczyny przyłączania się do islamistycznego podziemia uważa: pragnienie zarobienia pieniędzy, przypadkowe okoliczności, chęć poczucia siły, „romantykę” oraz motywacje przestępcze.

Analiza wyników tych badań wykazuje, że czynnik ideologiczny odgrywa wśród źródeł terroryzmu północnokaukaskiego istotną, ale jednak drugorzędą rolę. Argumentacja religijna wykorzystywana jest do uzasadnienia różnych form społecznego protestu wynikających z ciężkich materialnych warunków życia i społecznej niesprawiedliwości, a także do usprawiedliwiania działań przestępczych. W tym kontekście oficjalnie deklarowane cele ideologiczne terrorystów jawią się jako wtórne, stanowiąc tylko racjonalizację działań warunkowanych głębszymi procesami społecznymi. Innymi słowy młodzi ekstremiści „przywdziewają zieleń” nie ze względu na głębokie przekonania religijne, ale poszukując drogi wyjścia z kryzysu społecznego i psychologicznych frustracji i niepokojów [Abdulagatov 2012, s. 113].

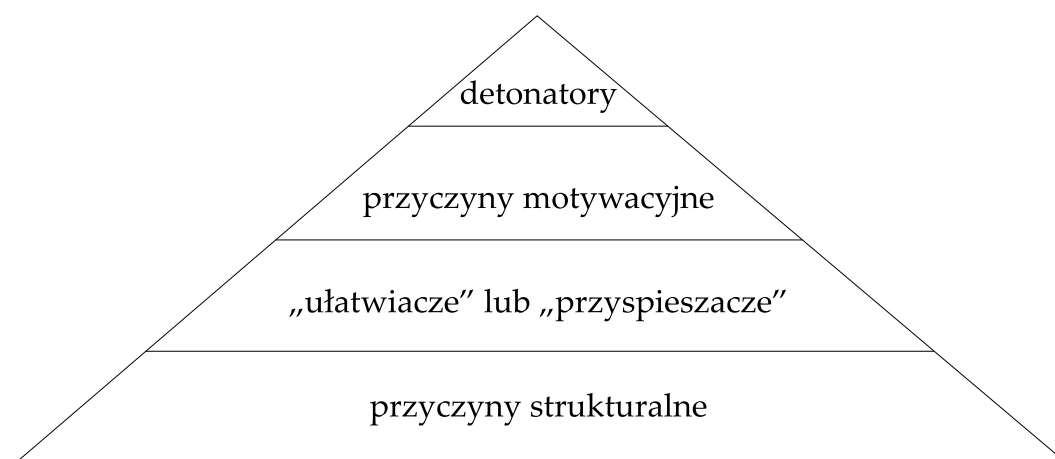
Jest to jednocześnie w większości przypadków wybór zupełnie racjonalny, świadomy i wykalkulowany, co potwierdza ocenę, że psychologiczne źródła terroryzmu najlepiej tłumaczy tak zwany model racjonalnego wyboru, który zakłada, iż jednostki oraz organizacje społeczne wybierają takie działania, które w ich ocenie dają im największe prawdopodobieństwo osiągnięcia wyższych korzyści (niekoniecznie materialnych) [Bolechów 2010, s. 32-38].

PODSUMOWANIE

Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić należy, iż terroryzm północnokaukaski jest zjawiskiem o podłożu systemowym. Na jego funkcjonowanie składa się szereg przyczyn o charakterze społeczno-ekonomicznym, psychologicznym i ideologicznym. Jest to zjawisko o bardzo zróżnicowanych, wielodzielnicowych i wielopłaszczyznowych źródłach. Dlatego też tak ryzykowne jest stawianie jednoznacznych ocen co do tego, która z przyczyn jest decydująca dla jego zaistnienia. Każdy z konfliktogennych czynników odgrywa w „swojej” fazie istotną rolę, a „produkt” finalny w postaci aktywnej organizacji terrorystycznej to wynik długiego i szerokiego procesu.

Próbując w jeszcze jeden sposób usystematyzować źródła terroryzmu północnokaukaskiego, warto wykorzystać model stworzony przez Tore Bjørgo [za: Bolechów 2010, s. 102-103]. W jego ujęciu hierarchia źródeł terroryzmu obejmuje: przyczyny strukturalne, „przyspieszacze”, przyczyny motywacyjne, detonatory (zob. diagram 2).

Diagram 2. Hierarchia przyczyn terroryzmu



Źródło: [Bolechów 2010, s. 103].

Przyczyny strukturalne terroryzmu na Kaukazie Północnym obejmują zjawiska w skali makro, takie jak procesy demograficzne, migracje związane między innymi z urbanizacją, powstawanie wykorzenionych z tradycji grup społecznych, blokowanie młodemu pokoleniu możliwości rozwoju i inne.

„Przyspieszaczami” lub „ułatwiaczami” (ang. *accelerators, facilitators*) są czynniki, które nie są bezpośrednimi przyczynami działań terrorystycznych, jednak ich obecność sprawia, że aktywność terrorystyczna staje się znacznie łatwiejsza, a nawet bardziej atrakcyjna. W odniesieniu do Kaukazu Północnego mowa o takich zjawiskach jak zorganizowana przestępczość, przemyt, dostępność i nielegalny handel bronią, długotrwała militaryzacja życia społecznego itd. Bardzo ważnym czynnikiem jest możliwość czerpania konkretnych korzyści finansowych z działalności na pograniczu terroryzmu i przestępczości kryminalnej.

Przyczyny motywacyjne obejmują uczucia i stany psychiczne. W warunkach północnokaukaskich wymienić można cały szereg motywacji: wspomnianą przez młodzież w badaniach „chęć poczucia siły”, nienawiść, chęć odwetu, pragnienie budowy stabilnej

tożsamości, odzyskania poczucia własnej wartości, potrzebę doświadczenia solidarności międzyludzkiej i inne.

Wreszcie „detonatory” to konkretne wydarzenia, które powodują wybuch agresji i zbrojnej przemocy. Są to bezpośrednie akty przemocy, takie jak zamordowanie bliskich członków rodziny przez struktury siłowe, tortury stosowane wobec więźniów, szykany ze strony przedstawicieli władz, beczeszczzenie meczetów itp.

Zachowując świadomość, jak bezowocne może być poszukiwanie jednej zmiennej wyjaśniającej tak skomplikowane zjawisko jak terroryzm, warto mimo wszystko w przypadku terroryzmu północnokaukaskiego zaznaczyć – uchwycony w badaniach terenowych – prymat uwarunkowań społecznych nad ideologicznymi. Choć obecność fundamentalistycznej ideologii islamistycznej w motywacjach terrorystów północnokaukaskich jest łatwo zauważalna, to jednak trudno uznać ją za zmienną wyjaśniającą całe zjawisko. Argumentacja religijna wykorzystywana jest do uzasadnienia różnych form społecznego protestu wynikających z trudnych warunków życia, społecznej niesprawiedliwości i braku uczciwych dróg awansu społecznego. Działanie w zbrojnym podziemiu jest dla młodych ludzi „romantyczną” alternatywą w stosunku do niesatysfakcjonujących ofert życiowych płynących ze strony słabej i patologicznej organizacji społeczno-państwowej. Dużą rolę odgrywają także: chęć wzbogacenia się i zwykłe pobudki przestępcze.

BIBLIOGRAFIA

- Abdulagatov, Z.M., 2012, *O vliânii religioznogo faktora na èkstremit'skoe povedenie dagestanskoj molodëži*, „Sociologičeskie issledovaniâ”, 1/2012.
- Aleksandrowicz, T., 2008, *Terroryzm międzynarodowy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Âz'kova, A., 2012, *Social'no-èkonomičeskaâ i političeskaâ situaciâ na Severnom Kavkaze: strategičeskie riski razvitiâ Rossii*, „Rossiâ i Musul'manskij Mir” 2/2012.

- Bolechów, B., 2010, *Terroryzm. Aktorzy statyści widownie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bolechów, B., 2012, *Polityka antyterrorystyczna w świetle badań nad terroryzmem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Defense Intelligence Agency Declassified „Swift Knight Report”, b.d., Document No 3095345, „Judicial Watch”, <<http://www.judicialwatch.org/cases/102/dia.pdf>> (dostęp: 13.04.2013).
- Dumanov, Z., 2011, *Severnyj Kavkaz: ot separatizma k radikal'nomu islamu*, „Rossiâ i Musul'manskij Mir” 10/2011.
- Górecki, W., 2014, *Rosyjski Kaukaz bez zmian. Lokalna wojna na przedpolach olimpiady*, Prace OSW, Warszawa.
- Grabowski, T., 2014, *Demograficzne źródła konfliktu na Kaukazie Północnym*, „Przegląd Geopolityczny” 7/2014.
- Hahn, G.M., 2011, *Getting the Caucasus Emirate Right*, Center for Strategic and International Studies.
- Hahn, G.M., 2012, *The Caucasus Emirate Jihadists: The Security And Strategic Implications*, w: Blank, S.J., ed., *Russia's Homegrown Insurgency: Jihad In The North Caucasus*, Studies Institute Monograph.
- Huges, J., 2001, *Chechnya: The Causes of a Protracted Post-Soviet Conflict*, „Civil Wars” vol. 4, no. 4.
- International Crisis Group, 2012, *The North Caucasus: The Challenges of Integration (II), Islam, the Insurgency and Counter-Insurgency*, Crisis Group Europe Report, N° 221.
- King, Ch., 2010, *Widmo wolności. Historia Kaukazu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Post, J.M., 2005, *The socio-cultural underpinnings of terrorist psychology*, w: Bjorgo, T., (ed.), *Root Causes of Terrorism. Myths, Reality and Ways Forward*, Routledge, London – New York.
- Sokirianskaia, E., 2007, *Ideology and conflict. Chechen political nationalism prior to, and during, ten years of war*, w: *Ethno-Nationalism, Islam and the State in the Caucasus: Post-Soviet Disorder (Central Asian Studies)*, Routledge, Kindle Edition.
- Starodubrowska, I.V., Sokolov, D.V., 2013, *Istoki konfliktov na Severnom Kavkaze*, Izdatel'skij dom „Delo” RANHiGS, Moskwa.
- Wojciechowski, S., 2011a, *Terroryzm na początku XXI wieku. Pojęcie, istota i przyczyny zjawiska*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz – Poznań.
- Wojciechowski, S., 2011b, „Sieć” przyczyn współczesnego terroryzmu – analiza czynników, mechanizmów i modeli, „Przegląd Politologiczny” 3/2011.
- Wolska E., 2011, *Łamanie przez armię rosyjską praw człowieka w czasie operacji antyterrorystycznej w Czeczenii*, w: Bąk, T., (red.), *Zwalczanie terroryzmu w ramach operacji wojskowych*, Wydawnictwo Konsorcjum Akademickie, Kraków – Rzeszów – Zamość.